ПЕДАГОГИКА АРНЫ

Өөреникчилерниң билиглеринин үндезинин эге класстарга колдуунда салдынар. Эге класстарга башкылаашкынның чедиишкинниг болуру үстүкү класстарга эки өөредилгениң кол баазазы. Республиканың башкылар билиин бедидер институду, чаа программаларга болгаш өөредилге планнарынга үндезилээш, элээн ажылдарны чоруткан. Билиг бедидеринин курстарынга башкылар тускай план ёзугаар өөредилгени эрткен болгаш чыл бүрү уламчылап турар.

Эге класстарга башкылаашкынның арга-дуржулгазын бедидер, мурнакчы дуржулганы мөөңнээр, ону тарадып нептередир талазы-биле улуг ажылдарны чоруткан. Ооң бир тодаргай чижээ, 1976—1977 өөредилге чылының төнчүзүнде эрттирген, эге класстарга башкылаашкынга хамаарышкан эртем-практиктиг конференция болур. Ук конференцияга башкылар арга-дуржулгазын солчуп, тус-тус эртемнер аайы-биле солун илеткелдерни дыңнаан. Конференцияга болган илеткелдерден чамдык материалдарны бөгүнгү «Педагогика арнында» парладывыс.

«ССРЭ-ниң хамаатылары өөренир эргелиг. Ол эрге өөредилгениң бүгү хевирлериниң халас болуру, аныяктарның бүгү-ниити ыяап-ла ортумак өөредилгезин боттандырары, өөредилгениң амыдырал, бүдүрүлге-биле харылзаалыг болурунга үндезилээш, профессионал-техниктиг, ортумак тускай болгаш дээди өөредилгени калбак хөгжүдери-биле, бот болгаш кежээки өөредилгени калбартыры-биле, сургуулдарга болгаш студентилерге күрүне стипендияларын база өске-даа чиңгелделерин тыпсып турары-биле, школаның өөредилге номнарын халас бээри, школаларга төрээн дылынга өөрениринин аргазы-биле, профессионал ориентация системазын хөгжүдери болгаш ажылчы чоннарның боттары өөрениринге таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле хандыртынар».

(ССРЭ Конституциязының төлевилелинден).

Улам сайзырангайжыдар

Тыва кижилерге эртем-билигже орукту Улуг Октябрь ажыткан. Хөй национальдыг совет улустарның ак-дужма өг-бүлезинге каттыжып киргенинин соонда эрткен үжен ажыг чылдарның дургузунда төрээн Тывавыс бүрүн бижик-билиглиг республика болу берген. Совет эрге-чагыргазының чылдарында школалар четкир калбарган, эртем-билиглиг башкы кадрлар бар апарган. Школаларның өөредилге-материалдыг баазазы быжыгып, өөредилге-кижизидилге ажылының арга-хевирлери сайзырангайжаан.

Республиканың эге класстарында башкылаашкынның байдалы кандыг бооп турарыл, ооң дугайын бо чайын болган тускай конференцияга чугаалашкан. Эге өөредилгеге хамаарышкан чамдык айтырыгларның дугайын маңаа көрээлиңер.

Эге класс башкыларының ажылында мурнакчы дуржулга, ылангыя соолгу чылдарда мөөңнеттинген. Ам бистиң республикада 218 башкы чүс хуу өөредилгени чедип алган. 1970—1971 өөредилге чылында эге класстарның өөредилге деңнели 95,7 хуу турган болза, эрткен өөредилге чылында ук деңнел 98,1 хуу четкен. Чөөн-Хемчик районнуң, Кызыл хоорайның эге класс башкылары уругларга быжыг билигни бээр дээш шудургу ажылдап турарлар.

Республиканың школаларында эки ажылдап турар эге класс башкыларын оңсу-биле адап болур. Ооң чижээнге Сарыг-Сепten Е. А. Монгуш, Кызылдан Е. М. Чемкова, Н. В. Зайцева, Е. П. Усольцева, Чаданадан В. С. Волченко, Азастан Б. К. Ондар, Ак-Довурактан З. Д. Сазаа, Мугур-Аксыдан Т. С. Дандар, Турандан О. А. Хабарова дээш өскелерни-даа адап болур.

Кызылдың № 15 школазының эге класс башкылары соолгу 3—4 чылдарда уругларның быжыг билиин чедип алган. Бо башкылар өөреникчилерниң шын бижилгезинче улуг кичээнгейни угландырган. Школага өөредилгеге хамаарышкан бүгүде айтырыгларны шиитпирлээринге ада-иелерни эвилелдеп ап, уруг бүрүзүнүң онзагай талаларын ханы өөренип көрүп турар. [illegible] М. Н. Ч[illegible] ол ышкаш башкылар [illegible].

Соолгу чылдарда эге класстарның өөреникчилериниң орус дылга ниити белеткелиниң деңнели өскен. Ооң дугайын чыл бүрү бедип олурар өөредилге деңнели бадыткаар. Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң тускай ёзугаар чоруткан хыналда диктантыларының (1976—1977 өөредилге чылында) түңнелинден алгаш көөрге, ону өөреникчилерниң 57,3 хуузу 4—5 демдектерге бижээн. Ындыг болза-даа өөреникчилерниң теориктиг билиглери, шын бижилгениң чаңчылдары дыка хөй школаларда ам-даа чавыс деңнелде. Орус дыл кичээлдеринге демдектиң ролюн бедидери кончуг чугула. Кичээлдерге белеткенип тура, чамдык башкылар айтырыгларже онза кичээнгей салбас, чамдыкта система чок, дүш болган айтырыглар салгаш, уругларга демдекти чииги-биле салып турар.

Номчулга талазы-биле чүнү чугаалап болурул дээрге, соолгу чылдарда чамдык эки чүүлдер бар апарган-даа болза, номчулгага чаңчыктырылга кошкак. Эрткен өөредилге чылында республиканың школаларынга чоруткан хыналдадан илерээни болза, номчаан чүүлүнүң утказын Өвүр районнуң школаларының бирги класстыларының 29,3 хуузу, ийиги класстыларының 13,7 хуузу, үшкү класстыларының 20,1 хуузу эки билбес болган. Чамдык өөреникчилер мырыңай үжүглеп номчуур болганы черле шын эвес. Шак ындыг фактыларны Тожу болгаш өске-даа районнарның школаларындан көрүп болур.

Үстүнде четпестерниң чылдаганы чүдел дээрге дыка хөй эге класс башкылары номчулгага өөредириниң методиказын эки билбес бооп турарында. Номчулганың аңгы-аңгы аргаларын ажыглавайн турар. Кичээлдерге номчулгаже чамдык башкылар кичээнгейни кошкаткан.

Эге класс өөреникчилериниң математика талазы-биле билииниң шынары бедип турар. 1970 чылда математикага эге класс уругларының билииниң деңнели 96,3 хуу турган болза, эрткен өөредилге чылында 98,6 хуу четкен. Математиктиг билиглерни уруглар медерелдии-биле сайгарып билип турар апарган болгаш математиктиг словары байлакшаан. Чартык чылдың хыналда ажылын ийиги класстыларының 70 хуузу, үшкү класстыларының 61,8 хуузу 4—5 демдектерге бижээн.

Математика башкылаашкынында четпестер ам-даа бар. Ылангыя бодалгалар бодаарынга уругларның бот-тускайлаң чоруу ам-даа чедип алдынмаан. Геометриялыг материалды өөредип турарында четпестер бар, ол частырыг кедизинде барып математикага ниити билигниң кошкак болурунга чедирип турар.

Орус дыл башкылаашкынының шынарын бедидери эң чугула айтырыгларның бирээзи. Ылангыя эге класстарның өөреникчилериниң орус дылга билиин бедидеринче онза кичээнгей салыр болза эки. Бо талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп турза-даа, республиканың чамдык районнарында (Өвүр, Барыын-Хемчик, Эрзин, Тес-Хем, Улуг-Хем, Кызыл) орус дылдың башкылаашкыны ам-даа кошкак. Черле ынчаш ниитизи-биле тыва чурттакчылар колдаан районнарга орус дылга уругларның чугаазын сайзырадырының янзы-бүрү аргаларын башкылар дилеп тывар ужурлуг.

Тыва дылга өөреникчилерниң билии ханы, быжыг бооп бар чыдар. Тыва дыл талазы-биле өөредилге номнары, программалар, методиктиг материал база чыгдынган. Тыва дыл башкылаашкынын чедиишкинниг чорудуп турар Чаданадан Д. К. Монгуш, Ак-Довурактан Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. С. Тамдын-оол, Эрзинден Л. Т. Дамба-Хуурак, Кызылдан А. А. Алдын-оол, Л. У. Өөлет дээш оп-оп аттарны маңаа адаң болур ийик. Бо өөредилге чылының бирги чартыында Чөөн-Хемчик, Өвүр, Эрзин, Кызыл районнарга чоруткан хыналда ажылдарны өөреникчилер колдуунда эки күүсеткен. Ынчалза-даа ниитизи-биле алыр болза, шын бижилге талазы-биле частырыглар кай[illegible] хөй.

Таңды районнуң Дүрген эге школазының [illegible] Л. Н. Асеева) улуг ажылды чорудуп турар. Школа арыг-силиг, көргүзүг материалдары элбек, техниктиг херекселдерни ажыглап турары эки.

Эртем болгаш методика талазы-биле ханы билиглиг башкы совет школазының мурнунда партияның XXV съездизиниң салганы чугула сорулгаларны шиитпирлээр ужурлуг. Бистиң республиканың эге класстарында муң хире башкы ажылдап турар. Оларның чүгле 200 хирези дээди эртемниг. Башкы талазы-биле ортумак эртемниглер 674 кижи. Моон алгаш көөрге, бисте дээди эртемниг эге класс башкылары кончуг эвээш-тир. Ынчангаш бот-өөредилге-биле дээди эртем чедип алырынче кичээнгей салза чогуур. Өөренири дээрге башкының хууда херээ эвес, харын ниити, чугула херек-тир дээрзин удуртулга боддурар болза эки.

Мергежилди бедидериниң база бир хевири—башкыларның боттарының бот-тускайлаң билиг бедидиишкини. Методиктиг каттыжыышкыннарның ажылын чер болганга эжиждерин районолар, школа удуртукчулары чедип алыр. Шак ындыг методиктиг өөредилгени школаның мурнунда турар сорулгалар-биле холбап, ук школада кошкак талаларга доктаар болза эки. Ооң аңгыда өөредилге программаларының эң нарын, берге темаларын сайгарып көөрүнче кичээнгейни угландырар ужурлуг.

Чаа өөредилге чылынга чедир хуусаа ырак эвес. Аңаа башкы бүрүзү белеткенир ужурлуг. Башкылаашкын ажылынга херек бүгү-ле чүүлдерни баш удур тып ап, таныжар апаар. Өөредилге чылының түңнелин башкыларның август хуралдарынга долузу-биле анализтеп, чогуур түңнелдерни кылыры чугула.

А. ОЙДАН-ООЛ,

республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң директору.

МЕТОДИКА АЖЫЛЫН ОРГАНИЗАСТААРЫ

Бистиң школада эге класс башкылары он кижи бис. Бүгү методика ажылын бир дем-биле, тодаргай сорулгалыг, перспективтиг планныг чорудуп турар бис. Эге класстарның методика кабинединде башкыларның бот-тускайлаң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Программалар, тайылбыр бижиктер, методиктиг литература, класстан дашкаар номчулга номнары, «Эге школа» деп журнал дээш өске-даа херек материалдар чыгдынган.

Ооң аңгыда техниктиг херекселдерни шкафтарда шыгжаан, хыналда ажылдарның хевирлери бар. Илеткелдер, класс шактары, ажык кичээлдерниң бижилгелери, башкыларның боттарының өөредилгезиниң кыдырааштары база чыгдынган. Тускай стендиде методиктиг каттыжыышкынның ажыл планы, эге класстарның бөлгүмнериниң ажыл планы, мурнакчы дуржулга база ында кирген. Башкылар маңаа доктаамал кээп, кичээлдерге белеткенип, арга-дуржулга солчуп, чаа литература-биле таныжар.

Өөредилге чылының төнчүзүнде эрткен өөредилге чылының түңнелин үндүрер. Ажылдың түңнелин ханы анализтээр. Дыка хөй илеткелдерни дыңнап, ооң ажыктыг түңнелди үндүрген бис. Келир өөредилге чылында башкы боду кандыг темага илеткел кылырын, кандыг ажык кичээл эрттирерин сентябрьга чедир планнап алыр. Баштайгы чыыышка-ла (сентябрьда) каттыжыышкынның ажыл планын колдуунда төлевилээр.

Методиктиг каттыжыышкынның кичээлдери 4—5 удаа эртер. Эң чугула айтырыгларны аңаа сайгарып турар бис. Сухомлинскийниң «Уругларга чүрээм бердим» деп номунга конференцияны чоруткан. Чартык чыл дургузунда белеткел кеңгеш, конференцияны эрттирген бис. Хөй литератураны номчуп, уруглар кижизидилгезинге бойдустуң ролюнуң дугайында ооң дуржулгазын сонуургадывыс. Бичии уругларны билигге өөредириниң мурнунда хайгааракчал чорукка чаңчыктырары чугула деп идеяны уруглар садтарынга ада-иелерге таныштырдывыс.

Бүгү өөредилге чылының дургузунда бистиң башкыларывыс хоорайның школаларынга, республиканың школа директорларынга болгаш боттарынга ажык кичээлдерни чоруткан. «Күш-ажылга коммунистиг ёзу-биле хамаарылгага болгаш медерелдиг корум-чурумга кижизидилге» деп тема бисте өзек бооп турар. Эге класс башкыларының маңаа ролю улуг. Бо талазы-биле илеткелдерни кылып турганнар.

Башкыларның бот-тускайлаң өөредилгезинче улуг кичээнгейни методика каттыжыышкыны салып турар. Эге класс башкылары кижи бүрүзү боду планны тургускаш, методика каттыжыышкынынга саналдаан айтырыгларны аңаа киирер. Аңаа Сухомлинскийниң номун номчааш, конспектилээри, эге класс өөреникчилериниң онзагай чүүлдери (психология талазы-биле), кайы-бир эртем аайы-биле берге теманың сайгарылгазын кылыры, ооң аңгыда чыл дургузунда белеткээр илеткели дээн ышкаш чүүлдер кирер.

Башкының ажылы хөй талалыг. Ол кажан-даа амыдыралдан чыдып калбас ужурлуг. Ол билиглерни бодунга мөөңнеп ап, ону өөреникчилерге дамчыдып берип турар. Чаа чүүлдерни хөйнү билири ынчангаш кончуг чугула. Амыдырал-биле харылзааже онза сагыш салып турар бис. Өөреникчилеривисти база ынчаар чаңчыктырып, өөредип турар бис. Солуннардан ажыктыг чүүлдерни билип алырынга уругларны чаңчыктырары чугула. Ону бирги класстан-на эгелээр болза эки. Бистиң эге класстарывысты тус-туста сонуургап көөр болза уругларның сонуургаар онзагай чүүлдери-ле хөй. Чижээ, В. С. Никитинаның клазы тус черниң материалдарын солуннардан таныжып ап турары-биле онзагай болган. М. И. Чараш-оолдуң клазы чогаадыгларга болгаш харыыларга музыка чогаалдарын билирин көргүзүп турар.

Боду доктаамал өөренип чоруур болгаш өскелерни өөредип турар кижи ёзулуг башкы болур. Ынчангаш бистиң школаның эге класс башкылары чаа чүүлдерни доктаамал дилеп, оон өөренип, амыдыралга, практикага ажыглап турарлар. Бо бүгүнүң түңнелинде өөредилге-кижизидилге ажылынга көскү чедиишкиннерлиг болган бис.

В. КОЗЛОВА,

Кызылдың № 15 школазының өөредилге эргелекчизи.

● **Республиканың школаларында эге класстарның өөредилге деңнели 1975—1976 өөредилге чылында [illegible] хуу болган. Эге класстарда ажылдап турар башкылардан 218 кижи [illegible] өөредилгени чедип алган.**

● **Эге класстарда 1000 хире башкы ажылдап турар. Оларның иштинден дээди эртемниглер 200 кижи, башкы талазы-биле ортумак эртемниглер 674 кижи.**

● **Башкыларның бот-тускайлаң билиг бедидиишкини — мергежил бедидеринин чугула аргазы. Кызылдың № 15 школазында эге класс башкыларының методиктиг каттыжыышкынының ажылын перспективтиг план ёзугаар чорудуп турар.**

ЧУРУКТА: Кызылдың № 2 школазының эге класс башкыларының методиктиг каттыжыышкыны ээлчеглиг кичээл үезинде.
А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Техниктиг херекселдерни ажыглаары

Өөредилгениң көргүзүг хевирин ажыглаары эге школаның амгы үеде ажылынга онзагай черни ээлеп турар. Бойдусче болгаш бүдүрүлгеже экскурсиялаашкын, школа болгаш школа чанының участогунга практиктиг ажылдар өөредилге-кижизидилге ажылын чедиишкинниг чорударынга чугула чүүлдер бооп турар.

Эге класстарга кичээлдерге ажыглаарынга чугула экранныг болгаш үннүг көргүзүг пособиелериниң саны хөй. Кинофильмнер, диафильмнер, диапозитивтер, үн бижилгелери дээш өске-даа чүүлдер аңаа хамааржыр. Ук көргүзүглерни чогумчалыг ажыглаарының дугайында методиктиг литература соолгу чылдарда ковудээн.

Бистиң школада соолгу чылдарда диафильмнерни калбаа-биле ажыглап турар апарган бис. Школаның тургузуп алган фондузунда күш-ажыл, орус дыл, номчулга, математика, чурулга, бойдус кичээлдеринге ажыглаар диафильмнер кирип турар. Дүрген эге школазында 4 проигрыватель, 4 фильмоскоп, класс бүрүзүнде бедүүнү-биле кылып каан экран, караңгыладып алыр шывыг бар. Ооң аңгыда 150 хире диафильм, музыка дыңнаарынга болгаш ырлар өөрениринге чугула грампластинкалар, 1—3 класстарга фонохрестоматия, күш-культура кичээлдериниң бижилгелери чыгдынган. Диафильмнерни методиктиг булукта, а өске херекселдерни башкы боду шкафта шыгжап турар. Диафильмнерни дугаарлааш, оларның утказын айыткап, кайы темага ажыглап болурун база айтып кааш. Диафильмнерни азы аңгы кадрларны көргүзерин кичээлдерге азы класстан дашкаар хемчеглерге ажыглап турар бис.

Диафильмнерни кичээлдерге таарымчалыг ажыглаары чугула ужур-дузалыг бооп турар. Уруглар өөренип турар материалды ханы билип, айтырыгларга идепкейлиг харыылап турарлар. Школачыларның бот-тускайлаң ажылын организастаарынга хамаарышкан диафильмнер онзагай черни ээлеп турар. «Кыш», «Чаа чыл ёлказы», «Чүве ады» деп диафильмнер оларга хамааржыр. Диафильмнерни көргүскен соонда грамматика талазы-биле мергежилгелер кылыр, янзы-бүрү онаалгаларны бээр, уруглар орта харыылаар. Бо бүгүнүң кол-ла сорулгазы уругларның чугаазын сайзырадыры. Чамдык таварылгада диафильмнерни ийи катап көргүскен соонда уруглар хостуг диктант бижиир.

Улуг баштыңчы болгаш башкы В. И. Ленин дугайында рассказтарны, шүлүктерни өөренген соонда дарый диафильмнер көргүзерге уруглар дажок сонуургаар. Ленин дугайында диафильмнер ам ковудээн. Баштыңчының бодунуң бижидип каан үнүн уруглар улуг сонуургал-биле магадап дыңнап турарлар.

Диафильмнерден аңгыда номчулга, ыры, күш-культура кичээлдеринге пластинкаларны дыңнап турар. Бистиң школада номчулга кичээлдеринге ажыглаар фонохрестоматиялар шупту класстар аайы-биле четчир. Ыры кичээлдеринге күш-культурага ажыглаар пластинкалар хөй.

1—3 класстарның фонохрестоматияларында чогаалдарны уран сөстүң мастерлери чугаалап турар. Оларны кичээлдерге таарымчалыг ажыглаарга уругларга солун, шын адалгага, уран номчулгага кончуг ажыктыг.

Школа программазынга хамаарыштыр үндүрген ырының пластинкаларын бистиң башкыларывыс ажыглап турар. Ында ыры программазында кирип турар материалдар шупту бар. Шак ындыг ырларны өөредири безин белен. Уруглар ону сонуургаар болур. Ырны шын өөрениринге база ужур-дузалыг. Кичээлдерге музыканы каш-ла минутада дыңнаар-даа болза, уругларның билиинге ооң салдары улуг. Техниктиг херекселдер ажыглавас ындыг музыка кичээлдери черле бисте чок.

Ол ышкаш күш-культура кичээлдеринге тускай пластинкаларны ажыглап турар. 1—3 класстарның өөреникчилеринге «Оюннар болгаш гимнастика мергежилгелери» деп гимнастика башкызы Гордеевтиң (радиода дамчыдып турар) пластинкаларын күш-культура кичээлдеринге ажыглап болур. Класс бүрүзүнге үш пластинка тускайлаан, ону алды кичээлге эрттирер. Тукчугаштар-биле, узун ыяштар-биле, скакалкалар-биле күүседир мергежилгелер ында кирген. Музыкага үдедип алгаш, мергежилгелер күүседиринге уруглар ынак. Олар ойнап, хөглеп, марштап турарлар.

Бистиң школавыста техниктиг херекселдерни кичээлдерге чогумчалыг ажыглаарының оруктарын ам-даа дилеп тып турар.

Л. АСЕЕВА,

Дүрген эге школазының эргелекчизи.

Таңды район.

ЧЭЭРБИ ҮШКҮ ЧЫЛЫ

Ынчан ол чаа-ла башкы училищезин дооскан турган. Хөнделең сес чыл школазының эге клазынга ажылдап кирген. Школачыларның онзагай талаларын эки билип алыр, кичээлдерге көргүзүг материалдарын элбээ-биле ажыглаарынче улуг кичээнгейни салып келген.

Башкы кижи чон ортузунга лекция, беседа чорударынга, черле ынчап массалыг ажылдарга эң идепкейлиг киржир болгай. Дүүкей Дуктуг-ооловна Монгуштуң башкы ажылы шак-ла ынчаар эгелээн. Ол ам Ак-Довурак сес чыл школазында эге класстарда ажылдап турар. Ооң өөредип келген класстарында өөредилге-кижизидилгелиг ажыл бедик деңнелде. Бичии уруглар-биле ажылдаарының аргаларын башкы тыва берген. Өөредилгеге кол чүүл—уругларның сонуургалын көдүрери, кошкак өөреникчилер-биле ажылды база ынчаар чорудар.

Башкының хууда үлегери кижизидилгеге кол черни ээлеп турар. Ол өөреникчилериниң болгаш чонунуң хүндүткелин чедип алган.

Д. Д. Монгуш чаа өөредилге чылында школага чээрби үшкү өөредилге чылын эгелээр. Ажылдап эрткен чылдарында мөөңнеттинген дуржулгазынга даянмышаан, башкылаашкында чаа чүүлдерни улам хандыр шиңгээдип алыр сорулганы ол бодунуң мурнунда салган.

А. МОНГУШ.

Барыын-Хемчик район.

ОРУСТАП ӨӨРЕДИРДЕ

Тыва школаның белеткел клазынга өөренип келген бичии уругларны орустап өөредир талазы-биле бодумнуң дуржулгамдан чамдык чүүлдерни эп-өөрге чугаалаксаан мен. Орустап номчуп, бижип эгелээр мурнунда уругларны орус чугааны дыңнаарынга чаңчыктырып, үннерни, сөстерни, бөлүк сөстерни ылгаарынга өөредир болза эки.

Шак ындыг чугаа кичээлдерин эрттирерде дараазында сорулгаларны салып алыр. Берге эвес сөстерден эгелээр, шын адалгаже кичээнгей салыр, болгаш уругларның сөс курлавырын тургузар. Чоорту бодуун домактарны тургустурар болгаш ооң утказын билип алырынга өөредир.

Орус чугаага өөредирде берге үннерни болгаш үн каттыжыышкыннарын шын ададып өөредири кончуг чугула. Кандыг-бир чүүлдүң дугайын орустап чугаалаар мурнунда баштай тывалап айтып турар мен. Ындыг таварылгада уруглар дүрген билип алыр. Ооң соонда ургулчу орустап чугаалаар ужурлуг. Өөренген сөстерни болгаш домактарны катаптаар, быжыглаар. Чугаа сайзырадырының кичээлдеринге көргүзүг материалдарын ажыглаар апаар. Ол ышкаш улуг-биче хемчээлдиг чуруктар, тематиктиг альбомнар база херек. Теманы өөренип эрткен соонда альбомнарны класска азып каар, ынчап уруглар белен утпас.

Чамдык бичии чуруктарны уругларга үлеп бээр, ынчап олар алган чуруктарын орустап адап, тайылбырлаар.

Белеткел клазының өөреникчилериниң колдуунда көрген чүүлдерин сактып алыры эки болур, уруглар чаңгыс аай кичээлге чалгаарай бээр, дораан шагзырап туруптар. Ынчангаш уругларның кичээнгейин хаара тудуп, сонуургалын көдүрери чугула.

Орус дылдың эр, херээжен аймак сөстерин ылгап чаңчыктырары орус дылга шын чугаалап өөрениринге улуг ужур-дузалыг. «Билип ал» деп таблицаны тургускаш, ону уругларга доктааттырар. Сөстерни дараазында кичээлдерге база катаптаар, класска одуруглар аайы-биле сөстер тургузуп, аразында чаржыр-даа. Ооң түңнелинде белеткел клазының өөреникчилери сөстерни дүрген ылгап билип алыр.

Орустап чугаалап өөредирде оюннарны база ажыглап турар мен. Шак ындыг оюннар солун болгаш өөредиглиг, ханы ужур-дузалыг болур. Белеткел клазынга янзы-бүрү оюннарны ажыглап болур. Чижээлээрге, чуруктар-биле оюн. Ону үш янзы хевирлиг чорудуп болур. Бирээде, башкы чуруктарны үлеп бээрге, уруглар чуруктарны адаар. Бо **балык-тыр. Бо бажың.** Чамдык чуруктарда кылдыныгларны база көргүскен. **Оол удуп чыдыр. Уруг бижип олур.** Ийиде, башкы орус сөстерни адаарга, өөреникчилер ону чуруктан тыпкаш, адаар. Үште, башкы чуруктарда чүүлдерни тывалап адаарга, уруглар ону тыпкаш, орустап адаар.

«Тывызык-оюн», «Кым хөй сөс билирил?», «Магазин» дээш өске-даа оюннарны кичээлдерге ажыглап турар мен. Уругларның чугаа сайзыралынга оюннар онзагай ужур-дузалыг. Кол-ла негелде—оюнну методика талазы-биле шын тургузары. Оюннарны чапсарда-даа, класстан дашкаар хемчеглерге-даа эрттирер.

Бичии уруглар чуруурунга сонуургалдыг болгай. Ону ажыглап алгаш, чугаа сайзырадырынче база кичээнгей салып болур. Ылангыя сөстерни, сөс каттыжыышкыннарын, домактарны быжыглаарынга шак ындыг арганы ажыглап турган мен. Уруглар сөстүң утказын билип турар болза, ону ыяап-ла чуруп каар, харын чүгле кандыг-бир чүвелерден аңгыда, бодуун шимчээшкиннерни безин чуруп турарлар.

Тывызыктарны, дүрген чугаалары, шүлүктерни, ырларны база чугаа сайзырадырынга ажыглаары таарымчалыг. Класс туруп шагзырай берген болза, уругларны ырладып-даа болур. Ырлап тура өөреникчилер сөстерни слогтап адаар болгаш шын адалгага ол ажыктыг.

В. НАТСАК,

Эрзин ортумак школазының эге класс башкызы.

Совет-моол найырал декадазы

БУЗУЛБАС НАЙЫРАЛ

Совет-моол найыралдың чаңчыл болган декадазы бо чылын Улуг Октябрьның 60 чыл оюн демдеглээр онзагай байдал үезинде эрткен. Кижи төрелгетенниң төөгүзүнде чаа үе-чаданы ажыткан Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл юбилейин Моол Арат Республиканың ажылчы чоннары делегейниң бүгү күш-ажылчы кижилери-биле кады чаа-чаа чедиишкиннер-биле демдеглеп эрттирер.

Совет-моол найырал үениң кадыг-дошкун шылгалдазын тудуп эрткен болгаш улам быжыгып орар. Бо чылдың июнь айның эгезинде Моол-совет найырал ниитилелиниң VII съездизи Улан-Батор хоорайга болуп эрткен. Моол араттарның массалыг бо организациязы тургустунганындан бээр эрткен 30 чылдарның дургузунда ук ниитилел моол болгаш совет улустарның акы-дунма бузулбас найыралын быжыглаар, улам хандыладыр талазы-биле хөй ажылдарны боттандырып келгенин съездиден демдеглээн.

Бүгү делегейниң ажылчы чоннарының баштыңчызы болгаш башкызы В. И. Ленин биле моол улустуң төлептиг оглу, революсчу Д. Сухэ-Баторнуң үндезилээни улуг найырал улусчу Моолдуң социалистиг орук-биле хөгжүллезинге, оон социал-экономиктиг депшилгезинге улуг рольлуг болганын болгаш бооп-даа турарын төөгү бадыткап турар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында бистиң улустарывыстың найыралы кажангызындан артык быжыккан. Милитарисчи Японияны совет, моол шериглер бир демниг күш-биле чылча шапкан. Моолга улусчу революцияның боттанганындан эгелээш, бо ийи чурттуң аразында бо хүннерге чедир хөгжүп келген акы-дуңмалышкы дайынчы болгаш күш-ажылчы харылзааларның дугайын найырал ниитилелдери ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның ажылчы чоннарынга калбаа-биле пропагандалап, коммунистиг тургузуушкунунуң чаа чедиишкиннерин, арга-дуржулгаларын нептередиринге улуг салдарны чедирип турар.

Бистиң чурттарывыстың улустарының аразында политика, экономика эртем-техника болгаш өске-даа адырлар талазы-биле харылзаалар улам калбарып, сайзыраңгайжып орар. Ооң бир тодаргай херечизи болза ССРЭ-ниң элээн хөй крайларының, областарының МАР-ның чамдык аймактары-биле дөрт харылзааны тургусканы болур.

Бистиң республикавыс Моолдуң үш аймаа-биле—Убса-Нур, Завхан, Баян-Үлгий аймактар-биле акы-дуңмалышкы харылзааны тудуп турар. Бо аймактарның болгаш Тыва АССР-ниң партия, совет, ажыл-агый органнарының хөй-ниити организацияларының аразында акы-дуңмалышкы харылзаалар чыл келген тудум улам хандылап орар. Ажыл-агый, культура тургузуушкун айтырыгларының талазы-биле дуржулга солчуушкуннары калбарган. Сөөлгү дөрт чылдарның дургузунда бистиң республикага МАР-дан 60 ажыг делегация чораан. Тываның улус ажыл-агыйының адырларындан ол хире санныг делегация Моолга чораан.

Культура-чырыды шкы шугумунуң ажылдакчылары—артистер, башкылар, чогаалчылар база күш-культуракуларның бот-боттарынга аалдажып чедери, пионерлерниң каттышкан чыыштарын, одагларын ажыдары шуут чаңчыл апарган. Ийи чурттуң чедиишкиннерин, хөгжүлдезиниң перспективаларын көргүскен база найыралга тураскаатканн булуңнарны, стендилерни республиканың болгаш кожа аймактарывыстың дыка хөй школаларында, клубтарында чылдың-на делгеп тургузуп турар.

Сөөлгү чылдарда Моолдан 70 хире спортчулар биске кээп, янзы-бүрү маргылдааларга киришкен, арга-дуржулгазын солушкан. Оон аңгыда 150 ажыг моол хамааты республиканың курорттарынга, турисчи баазаларга боттарының кадыкшылын экижиткен.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының коллективтиг кежигүннери ажыл-агыйлар харылзажып турар аймактарынга сөөлгү чылдарда ийи участок эмнелгезин, үш школаны тудуп берген. Баян-Үлгийниң Сепгил сумузунда туткан ортумак школаны өөредилге-лабораториянын дериг-херекселдери-биле бүрүн дерээш, моол өңнүктерге белекке берген.

Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының ажылдакчылары бот-боттарының аразынга дуржулга солчуушкунун улам калбартып турар. Ол чорук бүдүрүлгениң ажыктыг чорууп бедидеринге, чаа техниканы дүрген шиңгээдип алырынга кескү салдарны чедирип турар.

Марксисчи-ленинчи партияларның баштап турары социалистиг чурттарның аразында харылзааларның кайы хире быжыгып турары бистиң республиканың үлегер-чижээнден безин илдең-дир.

Совет-моол найыралдың чаңчаа доозулган декадазы, мурнуку чылдарда ышкаш, база-ла акы-дуңма найыралды улам ыңай быжыглаар деп кыйгырыгның адаа-биле эрткен.

К. ШОЙГУ,

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черинин даргазы.

Фестивальдың хүннеринде

Моол Арат Республиканың болгаш Совет Эвилелиниң аныяктарының Октябрь революциязының 60 чыл оюнга тураскааткан VI фестивалы Улан-Батор хоорайга бо чылдың июль айның эгезинде эрткен. Фестиваль ийи чурттуң аныяк салгалдарының аразында акы-дуңма найыралды моон ыңай улам калбартыр болгаш хөгжүдер деп кыйгырыгның адаа-биле эрткен.

Фестивальдың хүннеринде чорудар хемчеглерниң эң чугулазы — семинар-хурал июль үште болуп эрткен. Аңаа «МАРН-ның XVII болгаш СЭКП-ниң XXV съездилериниң шиитпирлеринге дүүштүр аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң талазы-биле Моолдуң Революсчу Аныяктарының Эвилелиниң болгаш ВЛКСМ-ниң ажылының ажыктыг чоруун бедидериниң болгаш шынарын экижидериниң оруктарының дугайында» деп кыйгырыгны сайгарып чугаалашкан. Ийи чурттуң марксисчи-ленинчи партияларының улуг чыыштарының хүлээп алган шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Моолда ревсомол, ССРЭ-де комсомол организацияларының чорудуп турар ажылдары хапызы-биле сайгарлыган болгаш дуржулга солчуушкуну болган.

Семинарга Моолдуң ревсомол организациязының Төп Комитединиң бирги секретары Л. Тудев, ВЛКСМ ТК-ның секретары, совет делегациязының удуртукчузу В. В. Григорьев илеткел кылганнар.

ВЛКСМ ТК-ның даасканын ёзугаар В. В. Григорьев ВЛКСМ ТК-ның Тураскаалдыг тугун ийи чурттуң аныяктар эвилелдериниң бузулбас найыралының демдээ кылдыр Л. Тудевке тывыскан. Ол туктуң чанынга чурукка тырттырар эрге дээш социалистиг чарыш амгы үеде Моолдуң ревсомолчуларының болгаш аныяктарының аразында калбарган.

Ол-ла хүн «БАМ—ленинчи комсомолдуң шалыпчы тудуу» деп делгелге Улан-Баторда Совет эртем болгаш культура бажыңынга ажыттынган. Бо делгелгени ВЛКСМ Төп Комитеди ССРЭ-ниң Революция музейи-биле кады дерип кылган. Ол дөрт кезектен тургустунган. Бирги кезекте комсомолдуң тургустунганының болгаш ооң социалистиг тургузуушкунга киржилгезиниң дугайы көргүстүнген. Ында ховар экспонаттар — баштайгы комсомолчуларның фото-чуруктары, эдилеп чораан эт-херекселдери, идик-хеви делгеттинген.

Ийиги кезек Байкал-Амур магистралын тудуп турар Сибирь дугайын, ооң эгээртинмес бойдус байлаазының дугайын чугаалап турар. Байкал-Амурнуң демир-орук магистралын тудар дугайында шиитпир 1937 чылдың август 17-де хүлээп алдынган. Ооң узуну ниитизи-биле 4341 км. болур турган. Ынчалзажок ук тудугну уламчылаарынга фашистиг ажелекчилерниң Совет Эвилелинче халдаашкыны шаптыктаан. Ол дугайын делгелгениң үшкү кезээ чугаалап турар. Ол чылдарда бо магистральдың чамдык участоктарынга салдынган демир-орук рельсилерин турган Сталинградче чорудуп турганын көргүскен фото-чуруктарны ында делгээн. Волгага салдынган ол оруклие маадырлыг сталинградчыларже ок-чепсекти, аъш-чемни сөөртүп турган.

Дөрткү кезекте БАМ-ның бо хүннердеги ажыл-амыдыралын көргүскен.

Ол-ла хүннерде моол, совет артистерниң солун концерттери үргүлчү бооп турган.

Фестивальдың сөөлгү хүнүнүн кежээзинде ооң киржикчилери болгаш аалчылары Улан-Батор хоорайның ажылчы чоннары, Моолда ажылдап турар совет специалистер-биле ужурашкан.

Ооң дараазында хүннерде совет делегацияның киржикчилери Моолдуң үлетпүрлүг чаа хоорайларынга чораан.

Октябрьның 60 чыл оюнга тураскааткан совет радио дыңнакчыларының конкурузу

Моол Арат Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Күрүне комитединиң даштыкы дамчыдылга талазы-биле кол редакциязы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнга тураскаадып «Октябрьдан төрүттүнген найырал» деп кыйгырыгның адаа-биле совет радио дыңнакчыларынга конкурсту чарлаан.

Конкурстуң сорулгазы болза, моол болгаш совет улустарның аразында бузулбас найыралды болгаш кады ажылдажылганы бүгү талалыг пропагандалаары болур.

Конкурска киржирин күзээннер дараазында айтырыгларга харыыны бо адресче чорудар: **МНР, г. Улан-Батор, площадь Сухэ-Батора 15.**

1. Моол-совет найыралдың тургустунары-биле холбашкан кандыг болуушкуннарны билир силер? Баштайгы моол-совет документилерге кажан, каяа ат салдынганыл?
2. Моол болгаш совет улустарның ниити дайзынга удур демиселиниң төөгүзүнден кандыг улуг болуушкуннарны билир силер?
3. МАР-ның улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң алдыгы беш чыл планының үезинде туттунуп турар кандыг моол-совет улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин билир силер?
4. МАР биле ССРЭ-ниң аразында харылзааларны болгаш кады ажылдажылганы хөгжүдеринге чаа үе-чаданы ажыткан сөөлгү он чылдарның дургузунда болган кандыг улуг болуушкуннарны билир силер?

Конкурстуң жюризи **бир бирги, ийи ийиги болгаш үш үшкү черлерниң шаңналдарын тургускан.** Оон аңгыда конкурска эң идепкейлиг киришкен кижилерге 50 мактал шаңналдарын тывысыр.

Конкурстуң тиилекчилеринге шаңнал кылдыр МАР-ның чиик үлетпүрүнүң бүдүрген бараандарын, Моолдуң национал урап-шевер кылыгларын тывысыр.

Конкурс 1977 чылдың ноябрь 1-ге чедир үргүлчүлээр.

Моолдуң ховуларында дүжүт ажаалдазы.

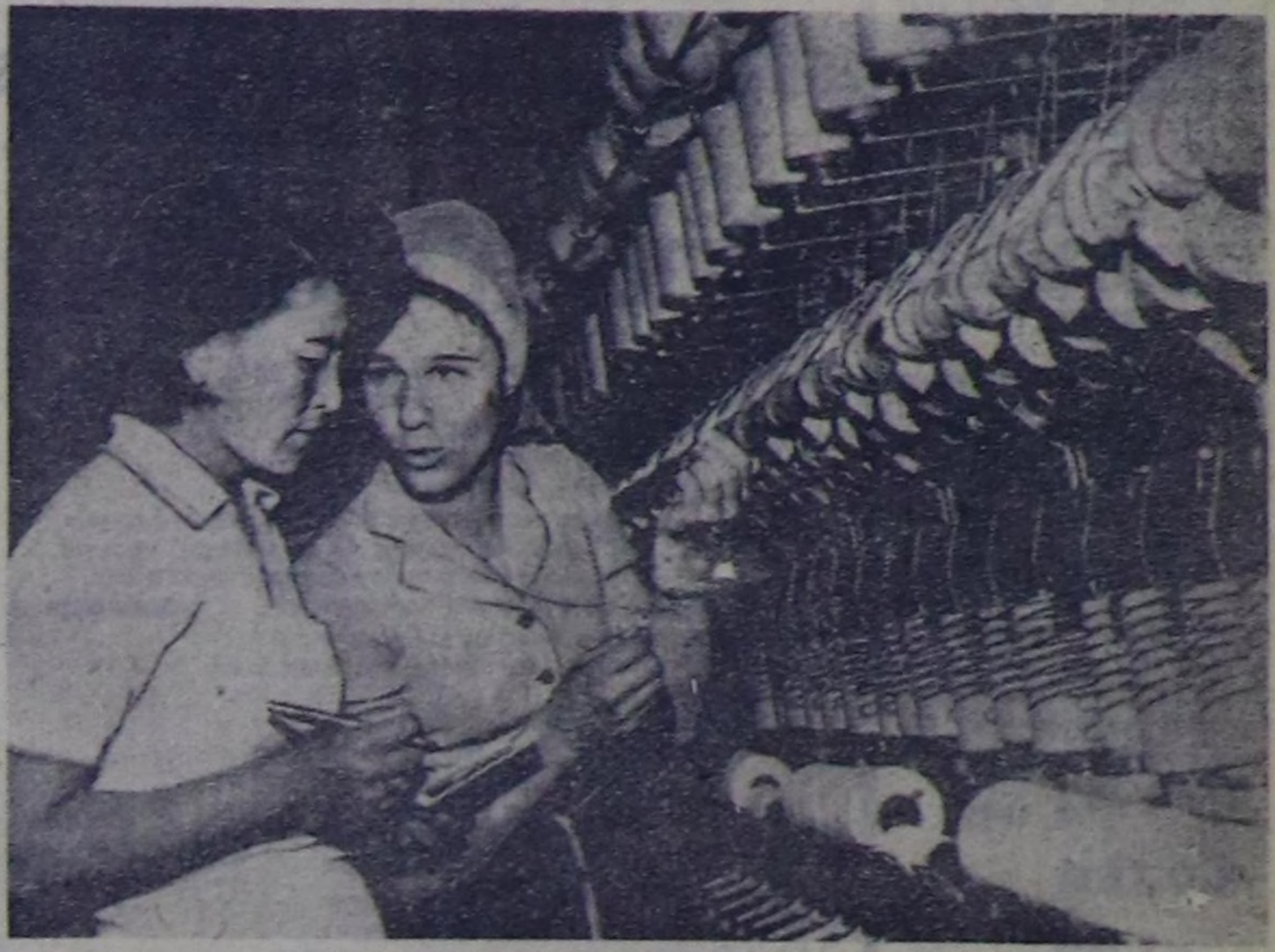

Өңнүктер пес аргыырының уран мергежилинге өөренип турлар.

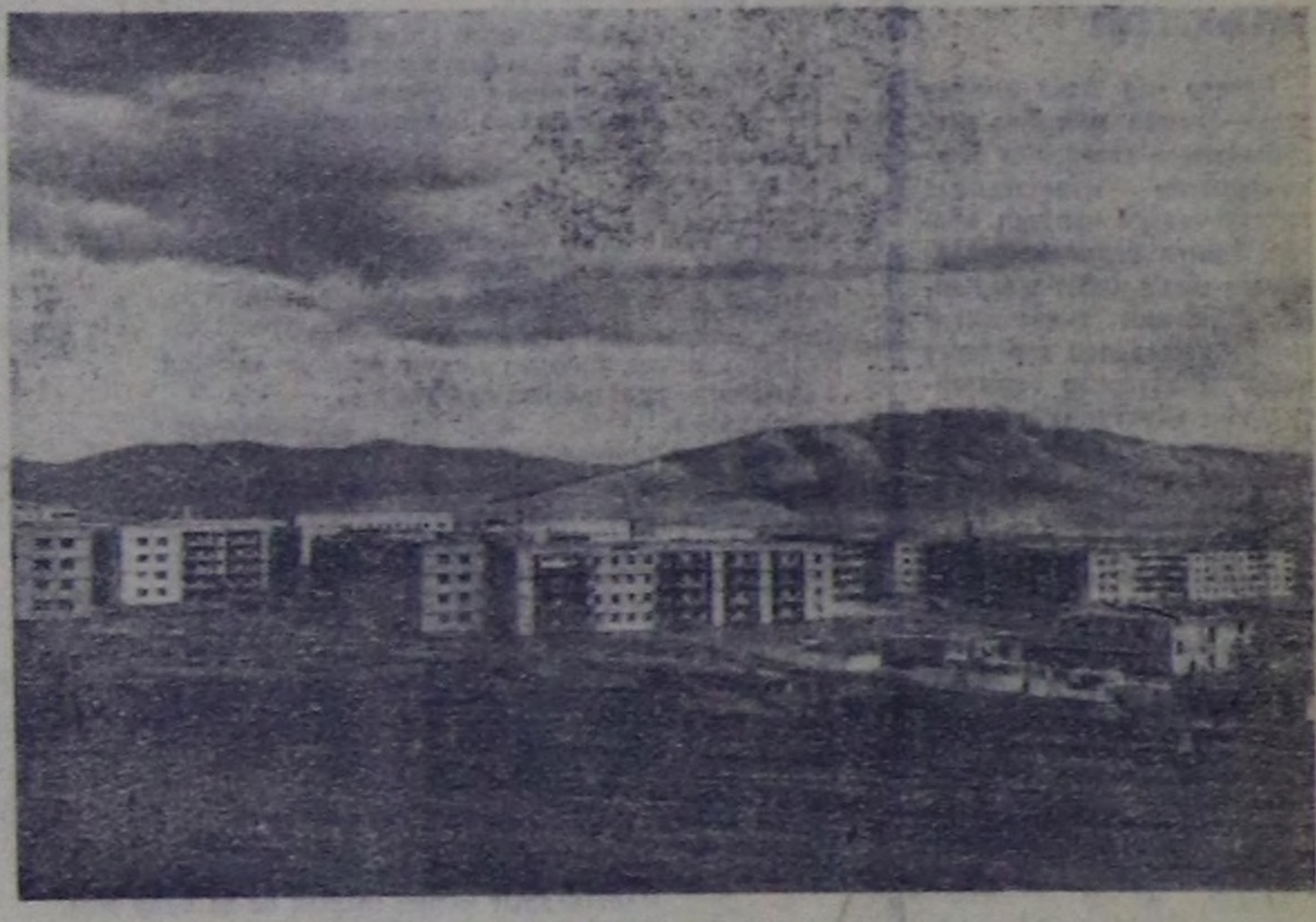

Амгы Моолдуң пейзажы.
(Моолдуң телеграф агентилелиниң фотохрониказы).

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

Фидель Кастронуң интервьюзу

БРАЗИЛИА. (СЭТА). Кубага хамаарыштыр Каттышкан Штаттарның тургускан экономиктиг блокадазын Кубаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро Бразилияның «Вежа» журналынга интервьюзунга буруу шапкан. АКШ-тың эң бөдүүн, мораль талазы-биле хүлээлгези болза, ол блокаданы долузу-биле дүжүрери болур ужурлуг деп, ол онзалап демдеглээн. Блокада болза Кубага хамаарыштыр садыгның хоостуун үреп турар чоннуг эвес, хоойлуга удур, агрессиялыг, өжээннешкек акт болур деп, ол онзалап айыткан. Ону чок кылыр ужурлуг. Блоканы долузу-биле дүжүрери Куба биле АКШ-тың аразында харылзааларны экижидеринге таарымчалыг байдалды тургузар.

Тайбыңны болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң авырлыышкынының чорудулгазын быжыглаары дээш Куба демисежип турар. Ол чугула херекке тодаргай салыышкынны куба-американ харылзааларны болур-чогууру-биле тургузары киирер ужурлуг. Ол харылзааларны болур-чогууру-биле тургузары бистиң марксизм-ленинизмниң принциптеринден, социалистиг принциптерден ойталаанывыс ол эвес. Бир эвес куба-америк харылзаалар экижий бээр болза, ол чорук делегей ареназынга, кыдат удуртулга ышкаш, АКШ-тың эвилелчизи болу бээривисти ол көргүспейн турар.

Делегейниң революстуг шимчээшкининге өскерлириниң болгаш империализм-биле долу кады ажылдажылганың политиказын чорударын Кыдат уламчылап турар деп, куба удуртукчу чугаалаан. Гуантанамода шериг-далай баазазын биске эгидип бербезин американнарга Кыдаттың сүмелээни биске билдингир. Экономиктиг блоканы соксадырынга Кыдат база-ла ынчаар удурланып турар. Делегей аренезынга ооң туружундан ол чорук үнүп турар. Куба болза «Кариб далай Совет Эвилелиниң шериг баазазы» бооп турар деп медеглевишаан, Кубага удур хоп-мегени Пекинниң удуртулгазы соксатпайн турар.

Чилиде Пиночеттиң ёзу-чуруму-биле болгаш Латин Америкада өске-даа ындыг ёзу-чурумнар-биле Кыдаттың харылзаалары тергиин эки дээрзи билдингир болгай. Ынчангаш боттарының америк чазак-биле чажыт чугаалажыышкыннарынга кыдат удуртукчулар Кубага Гуантанамону кажан-даа эгидип бербезин сүмелеп турарында кайы кайгаар чүве чок.

Ооң соонда Ф. Кастро африка чурттары-биле Кубаның харылзааларының дугайын делгеренгейи-биле чугаалаан. Ол ниитиң чамдык чурттары оларга дуза көргүзерин Кубадан дилеп турар деп, ол демдеглээн. Хамаарышпас чорукче чүткүп турар улустарга бис дуза көргүзер эргелиг бис. Бис оларже бистиң тускай эртемниглеривисти, техниктеривисти, инструкторларывысты чорудуп турар бис. Эфиопияга элээн улуг дузаламчы көргүзеринге чөпшээрешкеш, ынаар 140 ажыг эмчини база санитар ажылын кылыры-биле 300 хире кижини чоруткан бис. А аңаа политиктиг деткимчени көргүзүп турар бис.

Чамдык чурттарда оларның чазактары-биле дугуржулга ёзугаар ында куба шериглер база туруп турар деп, Ф. Кастро уламчылаан.

Оон ыңай бүрүн чүкте кижиниң эргелериниң дугайында деп адаар чүүлге хамаарыштыр чоруткан шуугаазын дугайын чугаалааш, амгы делегейниң аш, ядараңгай чорук, аарыглар, хожудаңгай чорук, ажыл чок чорук, кижини кижиниң мөлчүүрү ышкаш ындыг халаптыг болуушкуннарынга буруулуглар колониализм, капитализм, империализм болур деп, ол айыткан. Ынчангаш капиталистиг чурттарның чаңгыс-даа телээлекчиан кижиниң эргезиниң дугайында чугаалаар моральдыг эргези чок деп санаар мен деп, Кубаның удуртукчузу чугаалаан. Кижиниң эргезин камгалаарының чайгылыш чок политиказы чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр, тайбыңны камгалаар, ашка таварышкан болгаш ядараңгай байдалда чурттап турар миллион-миллион кижиниң айтырыгларын шиитпирлээри дээш демиселди чүнүң-даа мурнунда идип үндүрер ужурлуг.

ЛИВИЯНЫҢ ТУРУЖУ

ТРИПОЛИ. (СЭТА). «Чадтың иштики херектеринге даштыкыдан холгаарлаашкын болу берген таварылгада Ливия аңаа көрүп турбас»—деп, Ливияга удур Египетте болгаш Суданда калбартып чорудуп турар өжээтен кампанияга холбаштыр Ливияның чазаанын дээди улус комитединиң даштыкы херектер талазы-биле секретариадының Триполиде чарлап үндүрген албан медеглелинде онзалап айтып турар. Чадтың херектеринге Ливияның талазындан холгаарлаашкынны кылып турар дээр янзылыг меге-хоозун сымдагны ол чурттарның пропаганда органнары ажыглап турар.

Чад чазак биле Чадтың хостаар фронтузунуң аразында шериг чөрүлдээзин тайбың шиитпирлээри-биле Ливияның удуртулгазы идепкейлиг күженишкиннерни кылып турар деп медеглелде демдеглээн. Ынчалзажок Египеттиң оралакчы президентизи Хусни Мубарактың июльда Суданче аян-чоруун, Египет болгаш судан парлалгада Ливияга удур өнчүкчөңгээлиг медеглелдери, а ол ышкаш боо-чепсекти база чөвүлекчилерни Египеттен болгаш Судандан Чадче октап турарын Ливияның революстуг ёзу-чурумунга удур сүлчээлерниң тудуш кезээ кылдыр көрүп турарын ол документиде айыткан. «Чадта чөрүлдээни Ливия ол чурттуң бодунуң иштики херээ кылдыр санап база Чадка кандыг-даа даштыкы холгаарлаашкынны бодунуң мурнуу талакы кызыгаарларынга кыжаныг кылдыр көрүп турар» — деп, медеглелде онзалап демдеглээн.

Хусни Мубарактың Суданга чугаалажыышкыннарын ливия агентилел АНАР-ның политиктиг тайылбырлалында ливия ёзу-чурумга удур ажык шериг халдаашкынын кылырынга араб реакцияның сылдаг тывар дээн оралдажыышкыны деп бижээн.

Шыңгыы чөрүлдээлер

ВАШИНГТОН. (СЭТА-ның корр.). ГФР-ниң федералдыг канцлери Г. Шмидт АКШ-тың президентизи Дж. Картер-биле чугаалажыышкыннарын Вашингтонда июль 13-те эгелээн. Ийи чурттуң аразында харылзаалар сөөлгү үеде илдеңи-биле баксырай берген ужурунда ол ужуражыышкынны ийи тала чугула ужур-дузалыг деп санап турар деп, тайылбырлакчылар санаан. Сөөлгү он неделя дургузунда АКШ биле ГФР боттарының харылзааларын таарыштыр тургузарын ийи удаа оралдажып келген деп. «Ю. С. ньюс энд уорлд рипорт» дээр неделя саңында үнер солун бижээн. Бо чылдың майда Лондонга дээди деңнелде болган чөвүлел хуралга кылган баштайгы оралдажыышкын чедиишкин чок болган.

Ийи чурттуң аразында шыңгыы чөрүлдээлер, чижээ, экономиктиг политиканың, боо-чепсекти болгаш ядролуг технологияны садарының айтырыгларының болгаш өске-даа чүүлдерниң талазы-биле боор турар.

Атомнуг электростанцияларга болгаш ядролуг технологияга дериглелерни өске чурттарже үндүр садарының айтырыынга АКШ-тың туружу ядролуг чепсекти нептеретпезиниң дугайында сагыш салыышкыны-биле эвес, харын Барыын Европада, чижээ Барыын Германияда болгаш Францияда ол талазы-биле бодунуң кол удурланыкчыларының туружун кошкаткаш, оон-биле ядролуг дериглгениң база технологияның делегей рынокунга америк монополияларга тергиидекчи байдалды хандырып бээр дээн Вашингтоннуң оралдажыышкыннары-биле холбашкан деп, ГФР-ниң чазаа санаан. Боо-чепсек садарынга ол база хамааржыр. АКШ-тың амгы администрациязы америк шериг-үлетпүр комплекизин ооң Барыын Европа чурттарында удурланыкчыларының эрге-ажыктарынга когаралдыг кылдыр НАТО-нуң чепсектериниң кол бүдүрүкчүзү кылдыр хевээр арттырып алырын чедип ап турар.

Экономиктиг айтырыгларга хамаарыштыр чүл дээрге, Картерниң администрациязы Барыын Европада ур болу берген кризис-биле демиселди рефляция политиказын чорудуп база экономиканы хөгжүдериниң темпизин дүргедедип турган колдуунда ГФР чорудар ужурлуг деп санаан. Ынчанмыже байдалды ынчаар үнелеп туреры-биле ГФР-ниң чазаа чөпшээрешпээн. Экономиканың өзүлдезиниң темпилерин албан-биле дүргедедири Барыын Германияда инфляцияны күштелдиреринге болгаш ооң экономиктиг турумгарык чүгле кошкадырынга чедирер деп, ол чазак санаан.

Е. ЕГОРОВ.

ЧЕПСЕКТИ ЭНДЕРЕ БҮДҮРЕРИН СОКСАДЫР ДЭЭШ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының чепсекти дүжүрер талазы-биле тускай сессиязы чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр дээш демиселге, чавырлыышкынны быжыглаарының база калбартырының херээнге биче эвес салыышкынны киирер ужурлуг. Ол чыыш болза, чепсекти эндере бүдүрерин болдурбазынче база чепсегленишкинни дүжүреринче угланган, тайбыңга ынакшылдыг бүгү-ле күрүнелерниң күженишкиннериниң түңнели болур. Тускай сессияның дугайында айтырыгның талазы-биле Шри Ланканың чазааның КНО-нуң чиңгине секретары Курт Вальдхаймга чоруткан бижиинде ындыг бодалды илергейлээн. Шри Ланка Республиканың чазааның баштыңы каяа-даа каттышпайн турар күрүнелерниң аайлап таарыштырар комитединиң даргазы болуп турар.

Чепсегленишкинни дүжүреринчин талазы-биле тускай сессияны эрттирериниң идеязы КНО-нуң кежигүннери чурттарның аразынга калбак деткимчени алган деп, Шри Ланканың чазаа айыткаш, чепсекти эндере бүдүрери үргүлчүлевишаан турар чорук делегейниң тайбыңынга база айыыл чок чоруунга багай салдарны чедирип турар деп онзалап демдеглээн.

Каяа-даа каттышпайн турар күрүнелерниң хөй нурууну туружун илергейлеп турар Шри Ланканың бодалы-биле алырга, КНО-нуң Кол Ассамблеязының чепсекти дүжүрер талазы-биле тускай сессиязының шиитпирлери «чепсегленишкинни эндере бүдүрерин айыылдыы-биле болгаш угаан-сарыыл чогу-биле күштелдирип турар чорукту» соксадырынга ажыктыг салдарны чедирер ужурлуг. Ол сессияның чугула сорулгазы болза, чүгле чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры эвес, харын чепсегленишкинниң чаа хевирлерин бүдүреринге база ажылдап кылырынга канчаар-даа аажок улуг курлавырларны чарыгдап турар чорукту соксадыры, а ол ышкаш чепсекти эндере бүдүрерин кызыгаарлааның түңнелинде камнап алдынар херекселдерни бүгү кижи төрелгетенниң экономиктиг база социал депшилгелериниң сорулгаларынга ажыглаары болур ужурлуг.

Тускай сессияның ажылы принциптиг ийи документини: чепсекти дүжүрерин аайлап таарыштырар принциптер кирген декларацияны болгаш чепсекти бүгү-ниити база бүрүн дүжүреринге чедирип болур практиктиг болгаш чогумчалыг хемчеглерни тайылбырлаан хөделиишкиннерниң программазын хүлээп алыры-биле доостур ужурлуг деп, Шри Ланканың чазаа айыткан.

КИЖИЛЕР БОЛГАШ ЧЫЛДАР

ЭРТЕМ-БИЛИГЖЕ ЧУТКУЛ

Улуг Октябрьның ачы-хавыязы-биле аас-кежиктиг амыдыралды чедип алган аныяк Тыва Арат Республиканың амыдыралынга чугула негеттинип келген айтырыг болза, кедээ ажыл-агыйга ажылдаар тускай эртемниг кадрлар. Оларны чуртка белеткептер дээрге, ол үеде Тывага ындыг эртемниглерни өөредир туржук, чаа чогааттынган үжүк-бижикти безин башкылаар кижилер чедишпес турган. Өөредилгеге быжыг бааза, өөредилге херекселдери, номнар негеттинер апаар. Ооң ора-сомазы безин чок турган.

1933 чылдың кыжынында Шагаан-Арыг школазындан дээре өөредилгелиг 10 өөреникчини шилип алган. Оларның санынга мең база кире берип, улуг аас-кежикке таварышканымны кажан-даа утпас мен.

Өске районнардан келгилээн, колдуунда-ла Кызыл школазындан бөлдүнген эш-өөрүвүс-биле кады соңгаар аъттаныптарынга белеткенип эгелээн бис. Өөрүвүстүң аразында майтак идиктерлиг, багай хептиг, негей тоннарлыг-даа кижилер турган-на.

Удаткан чок бис чүък машиналарының кырынга улуг кидистер-биле шугланыпкаш, хаптывыс. Ол 1933 чылдың кончуг соок январь айы турган. Сагышта кончуг өөрүнчүг-даа турду. Өөрүшкүлүг чүл дээрге: чаа амыдырал, салымның шапкын оруунче уткуй бирги базым кылдынган, ол бирги базым мээң салымымны шиитпирлеп, эртемниң чымыштыг оруунга чедирген.

Абаканга чедип келгеш, бир-ле дугаарында демир-орукту көрүп, аңаа олурупкаш, делгем Сибирьни кежилдир хап олур бис. Көзенектен көрүп чорааш, кайгаар чүвевис-ле хөй, кайнаар-даа чоруп олурары билдинмес, хүнү көөрге, кайы-даа талазында баар, а дүне черле чүү-даа аайы билдинмес. Баштай-ла кайгамчык деп көрген черивис Тайга деп станция болган. Уругларның чугаазы: «Шай кончуг чигирзиг, амданныг-ла-дыр, арай-ла хуюксуг болду». Кофени эң баштай ишкенивис ол.

Ынчап чартык ай хире чорааш, Ойрот-Тура (ам Горно-Алтайск) хоорайга чеде бергенивис ол. Чылдың баштайгы чартынында түр каңа ийи каът ыяш бажыңга өөренип кыштааш, күзүн тыва сургуулдар тускайлап туткан үш каът тууйбу бажыңче көшкен бис. Баштайгы сургуулдарның саны эвээш турганындан-на боор, биске немештир аңаа партия школазынга база башкы техникумунга өөренип турганнарны каткан. Тывадан чылдың-на өөреникчилер кээп турза-турза сургуул саны 100 ыракта ашкан. Баштай зоотехния биле ветеринария факультеттери турган болза, чоорту агрономия факультеди база ажыттынган. Мооң уламындан сургуулдарның назы-хары чаңгыс аай эвес турган.

Ам бодап чорууга өөредилгениң шынары болгаш кижизидилге ажылы бедик деңнелдиг турганындан, аңаа өөренип турганнар боттарының тускай эртеминден өске чүүлдерни база шиңгээдип ап турган. Ооң-биле чергелештир ынчаарда бистерни өөредип, кижизидип турган башкылар: В. Голубева, Ю. Щербаков, Т. Вилисова, Г. Никифоров, П. Стирнов болгаш оон-даа өскелерни аңаа өөренгеннер улуг өөрүшкү-биле сактып чоруур бис. Олар бисти чүгле билиглиг тускай эртемниглер кылдыр белеткээн эвес, а культурлуг, бедик билиглиг кижилер кылдыр кижизиткениң уттуп болбас. Кижиниң идик-хеп кедеринден эгелээш, культурлуг кижиниң ниити чон аразынга канчаар бодун ап чорууруңга чедир; ыр, музыка, танцыдан эгелээш, янзы-бүрү бөлгүмнерге чедир база өөредип турган. Бо бүгү чүүлдер-биле колдуунда-ла ол черниң башкы болгаш кедээ ажыл-агый техникумнарының сургуулдары-биле маргылдаалар үргүлчү чорудуп, олар-биле аравыстан сут акпас кылдыр өңнүктежип, ёзулуг-ла интернационалдыг кижизидиишкинни алган бис.

Тускай техникумга өөренип турган сургуулдар долу күрүне хандырылгазынга чурттап, чылдың-на чайгы дыштанылга үезинде ол-бо черлерде санаторийлерге, курорттарга, дыштанып бажыңнарга барып, чамдык чылдарда Новосибирск, Кузбасс, Москва, Ленинград — оон-даа өске хоорайларже экскурсиялап. Алтайның Ая, Аскат, Мангурск, Артыбаш деп курорттарынга дыштанып, Кара-Хөл, Белуха, Чемал, Алдын-Хөл деп черлерже туристиг походтарга база чоруп турган.

Техникумну 1937 чылдың чайынында баштайгы тускай эртемниг зоотехниктер болгаш ветеринар фельдшерлери дооскан. Оларның иштинден эки өөренген 5 кижини Москваның зооветинститудунче чоруткан. Олар 1941 чылда Тываның баштайгы дээди эртемниг мал эмчилери боон доосканнар.

1941 чылда Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинге чедир Алтайның техникумун 100 ажыг тускай эртемниглер дооскан. Республиканың сумуларынга, кожууннарга зооветеринарлыг четкини тургузуп, малдың янзы-бүрү халдавырлыг болгаш халдавыр чок-даа аарыглары-биле демисежир ветеринар пунктуларын, кожууннарга төп мал эмнелгелерин, чайлагларга кожуп чоруур салбырларны безин организастап эгелээн.

Республиканың мал ажылы колдуунда-ла кошкун, хуу ажылдыг турган болза-даа, дайын эгелээр үеге чедир шапкыны-биле өзүп орган. Харында Тыва Арат республиканың малының бажын ооң 20 чыл оюнга 2 миллион баш чедирер деп лозуң турган.

Коллективтиг кедээ ажыл-агыйның үндезини болур МЧАЭ-лерден эгелээш кедээ ажыл-агыйның артельдеринге чедир Тываның сайзыраарынга кадрларның киирген улуг-хуузун кижи үнелеп четпес. Дыка хөй тускай эртемниглер кожууп, сумулар, колхоз болгаш совхозтарның удуртур ажылдарынга ажылдап, кедээ ажыл-агыйның сайзыраарынга улуг идигни берген.

И. КЫЗЫЛ-ООЛ,
Ветеринария эртемнериниң кандидады.

ЯНЗЫ-БҮРҮ МЕДЭЭЛЕР

Чурукка тырттырар

Бистиң республикавыстың профессионал-техниктиг училищелериниң коллективтериниң аразында калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болган аныяк башкыларның болгаш профтехөөредилгеде ажылдап турар бүдүрүлге өөредилгезиниң мастерлери каш хонук бурунгаар Москваже аъттанганнар. Ол дээрге Кремльге барып, чурукка тырттырар эргени чаалап алган мурнанчылар-дыр.

Боттарының кызымак күш-ажылы, бедик мергежилдии-биле Москва баар аас-кежиктиг болганнарның аразында Ак-Довурактан Александр Зубов, Чадааназдан Андрей Сарыглар, Балгазындан Валентина Хертек, Кызылда № 4 ХПТУ-дан Ольга Пяткина болгаш Александра Оюн, № 1 КПТУ-дан Алексей Ооржак биле Владимир Черных олар бар.

Социалистиг чарыштың ол тиилекчилери-биле кады бистиң Тээзэн чуртувустуң найысылалынче хоорайның № 4 профтехучилищезинде комсомол комитединиң секретары Галина Иконникова биле Балгазында № 2 кедээ профтехучилищезинде ВЛКСМ комитединиң секретары, бот-тывынгыр уран чүүлдүң удуртукчузу Андрей Экер-оол олар база чорупканнар.

Д. ИРГИТ.

Солун ужуражылга

Чоокта чаа Азия диптиң төвү—Кызыл хоорайга республиканың география башкыларының курстарының киржикчилери чыглып келген. Ниити билиг школаларының сески классчыларынга «ССРЭ-ниң экономиктиг географиязы» деп өөредилге номунуң авторлар коллективиниң удуртукчузу Вильд Яковлевич Ромм-биле география башкыларының ужуражылгазы болган.

Эртемден В. Я. Ромм бистиң республиканың ол башкыларынга өөредилге номнарының болгаш чаа программа бугайында солун, ажыктыг лекцияны кылып берген. Ол ужуражылгадан башкылар хөй-хөй эки чүүлдерни билип алганнар.

О. КОРОДА,
ужуражылганың киржикчизи.

Бүдүрүлге бригадазы

Барыын-Хемчик районда Эрги-Барлык ортумак школазының бүдүрүлге бригадазының ады «Даң хаязы» дээр. Ында 23 өөреникчи бар, олар тээзэн совхозу «Хемчикке» бо чылын 20 га черге кызыл-тасты, 7 гектар картофельди өстүрүп бээрин хүлээгеннер.

Оон аңгыда «Даң хаязының» кежигүннери бир гектар черге янзы-бүрү сорттуг культураларны болгаш ногаа аймаан тарааннар.

Бо хүннерде ол бригаданың оолдар, кыстары совхозтуң хөй кыргылдазында хаара туттунган багай эвес ажылдап турарлар.

Б. ДЕЛЕГ-ООЛ.

Алдыны даялаан

Ыракты Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» совхозтуң дуржулгалыг хойжузу Салчак Хунан-Кара бөрү даялаар талазы-биле дуржулгалыг кижи. Ол чоокта чаа хөй-ниитиниң малын кадарган аалдарның чоогунда бөрү үнгүрүнге таваржы берген. Ооң уязында алды бөрзек бар болган.

Бо бөрзектер өзүп келгеш, совхозтуң мал-маганынга улуг каража-когаралды чедирип болур дээрзин дуржулгалыг малчын эскергеш, оларны даялаан. Ниитизи-биле бо хүннерге чедир Салчак Очурович Хунан-Кара бежен хире бөрүнү өлүрген.

Н. САМБУ.

Кызыл-Эник КУДАЖЫ

ЫЯШКА ЙӨРЭЭЛ

Шала-була мындыг йөрээл бижиикен дээш,
Шамбулаже ёра баштаан диртпес боор мен.
Алдын, мөңгүн, отту, каңны мөңгежидип,
Алгаан ырлар үе-дүптен хөй-ле болгай.
Оларны мээн адааргап көөр сеткилим чок,
Оруун доора чудук боор дээн ёрам-даа чок.
Ынчалза-даа чырык черге чурттап чорааш,
Ыяшка йөрээл тудар диген күзелим бар.
Алдын хүнүң хереленген адаан орта

Авам күжүр мени божаап шагындан-на
Ыяштан чазаан, эңмектерлиг кавайым мээң
ыяңгылыг
ыым болган,
ырым болган:
«Авай, авай, авайымны
Авазынган авайымны.
Авайымдан арта берген
Латтынган кавайымны».

Эңмектелген кавайымдан ийи будум
Эрттир өзүп, бопук кедер шаам келген.
Алыс барып, чалыы кыска ынакшылдың
аян ырын
аккыр өгден эгелээн мен:
«Алдай-Таңдым аргазының
Адыр дыды болуксаар мен.
Аккыр өгде уруг эштиң
Алдын биләэ болуксаар мен».

Ыяшты алгаан,
ыяшты мактаан,
ыяшты йөрээн
Ырым ынчаар эң-не баштай төрүттүнген.
Барза-барза, ол-ла ырым бөөдей өгде
Базырыг боол, кожалаң боол хуула берген.
Хаваларны, ынааларны дунзаа туткаан,
Кандан сиилип, шойдан кудуп шуткуп кагбаан.
Улуг-Хемде сулагайның сулагайы
узун талдан
уран холдар хаарылгалаан.
Дүвнүң соонда кажарарган даңгаар эртеп
Дүндүктүве көрүп алгаш чыткылаар мен.
Бодаралдыг өлчейлиг хүн өөм орта
Боду чайгаар үнүп келген ынкаш болур.
Хадың ыяштан дөөрбектей ээп кылган
хараачазы
хаяалыг хүн сагындырар.
Хаваларже тарап баткан ынаалары —
Карак шөпмес алдынналчак хереледер ол.

Ажыл-ишке, өөредилгээ—каяа-даа бол,
Арга-арыым ыяжы мени черле кагбаан.
Маска сывын, кадыыр сывын, карандашты
База-ла оон чазап каап боор, кылып каан боор
Найысылал Москваже, хоорайларже
Найыралдыг чорук кылып бо-ла баар мен.
Демир-орук, самолёттка,
теплоходка
демги-ле ыяш кезээде-ле мени кагбас.
Дээвиирни, хаваларны, соңгаларны
демир, бетон, шилден кылып, тудуп каан бол,
шалаларны, эжиктерни көөрүмге,
Саян сынга үнген дыттың манзызы боор.

Баян биле шаннно
маргышкан дег,
бажыңымдан хөгжүм үнү үзүктелбес.
Уругларым ойназын дээш, орус эжим
Урал даанга үнген пөштен чазап берген.
Хевим уштуп, азып шыгжаар шкавымны
Херии черде—Карпат даанда дуб ыяштан
Уран ырлыг, бандуралаар, шевер холдуг
Украин өңнүүм мөнче оңу чорудупкан.
Аяк шыгжаар үлгүүрүмнү кылган манзы
Алтай сынның
аргазының соңу чүве.
Хамык номум делгирип боор шулгуургалар
Кавказ сынның
Кайгамчыктыг белээ чүве.
Көрей, поляк, болгар өөрүм кылып берген,
хөлестээрим сандайларым, диваным бар.
Селенгиде моол өңнүүм чонуп эптээн,
Сеткүүл, солун көктеп салыр ширээм-даа бар.
Эдилелим дөгерези колдуунда-ла
Эгүүр шагда чарылбазым ыяштан бүткен.
Ынчангаштың будуктуг ыяш бүтүдеге
Ырактан-на мөгеерим ужуру ол.

Ажыл-ишке моган-шылап турупкандa,
арга-арыым
агаар-шыгын сакты бээр мен.
Сырткыыжым, боом туткаш, чүктенипкеш,
Сыннар сирттеп, хемнер уннап чоруптар мен.
Дөгерезин кыра шаап аар күзелим чок.
Аңаа тонап,
аңн-тээлеп кыштаарымга,
ала-чайгаар дыжым ханар, ызым чидер.
Арыг агаар тынып алгаш, чаңгап аът дег,
Адак-бышкаам чиик-сергек ээптер мен.
Бажыңымга келирамге, чаңчыкканым
База ыяштан чазаан эжиим киирип алыр.
Өскеп-төрээн, ынак черим каазынга
өпейлеткен
өөрүшкүлүг сеткил-биле
Ажылымче кулажылап кириптер мен.
Айлар, хүннер, чаңгап куш дег, шуужуп эртер.
Чажырган чоор,
шаам кээрге, чырык черден
чарлып чоруур
шагым келир, чулам өжер.
Эндевес мен, ынчан база сарыг дыттың
элеп-чүксүг чыды мени
эннектеп аар...
Кавайлыымдан
хажык чокка бараалгаан дээш,
каптагайда
хамык ыяшка тураскааткан
уяранчыг, тааланчыг йөрээлимге
улус шупту катчыр боор деп идегээр мен.

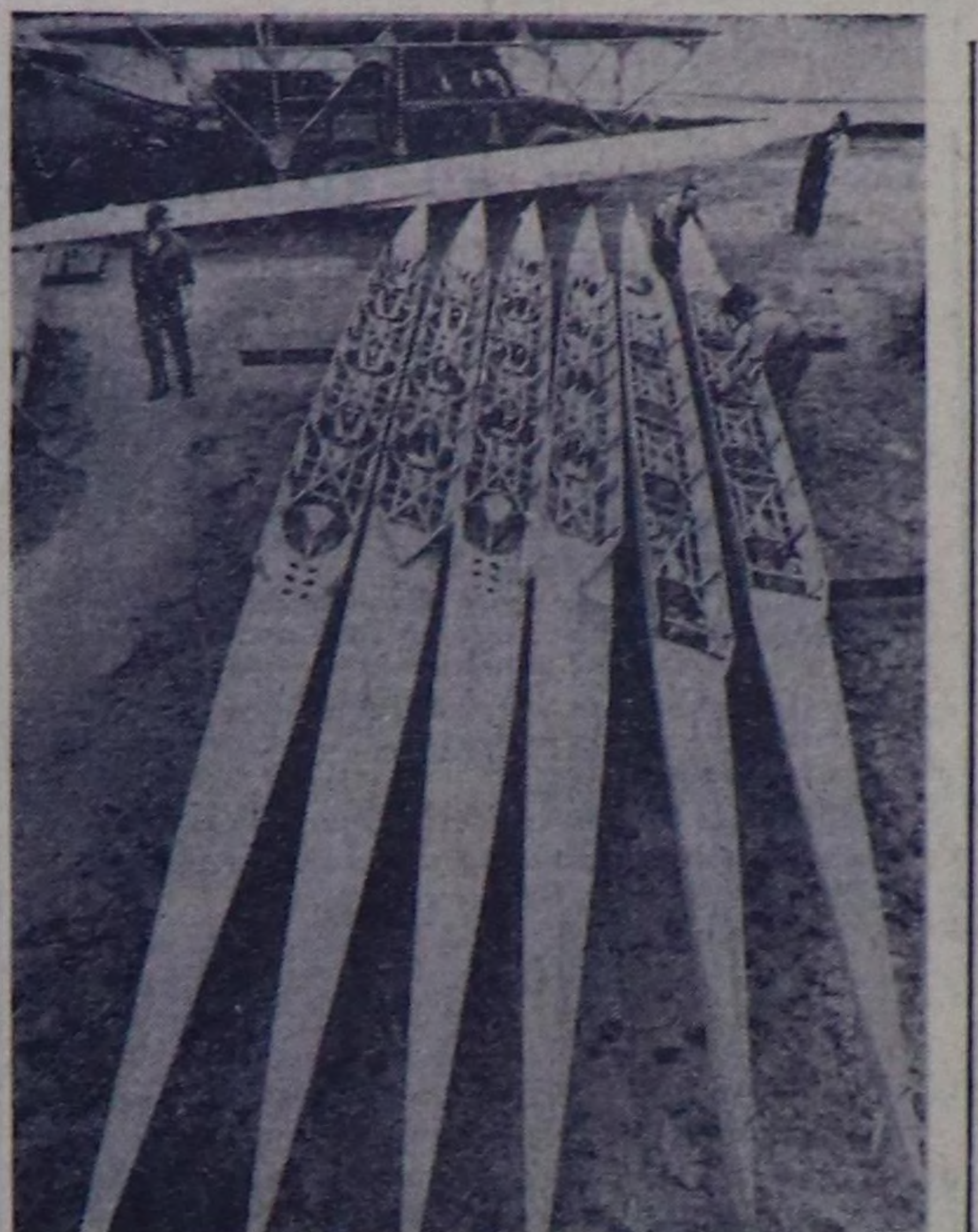

Латви хоорайда Юрмаледе «Дзинтарс» заводунуң бүдүрүп турар судноларының дат болгаш швед фирмаларының хемелеринден чыда калбайн турар. «Дзинтарска» эжиндирген совет спортчулар Европаның, делегейниң болгаш олимпий оюннарының маргылдааларынга хөй удаа тиилелгелерни чедип ап келген.

Ол заводтуң коллективи Монреальга болуп эрткен Олимпиадага эки спортчу хемелерни белеткеп бергени дээш чазактың бедик шаңналын алган. Ам ук бүдүрүлгениң ажылчыннары Москвага болур олимпий оюннарынга хемелер белеткеп турар.

ЧУРУКТА: «Дзинтарс» маркалыг хемелер.

(СЭТА-ның фотохроникаzы).

СПОРТ СПОРТ СПОРТ СПОРТ

Шилиндек команданың тургустунганы

Футболга ССРЭ-ниң шилиндек командазы футболдуң делегей федерациязынга 1952 чылдың июль 15-те, даңзыладыып, ол хүн бир-ле дугаарында ойнап кирген. Оон бээр эрткен 25 чылдың дургузунда 48 чурттуң 230 командазы-биле ужуражылга эрттирген.

Чээрби беш чыл бурунгаар бистиң шилиндек командавыс Котка деп фин хоорайга олимпий маргылдаазының баш удур ойнаан ужуражылгазынга болгар команда-биле ойнааш, ону 2:1 санга уткан. Ынчан маргылдааның кол үези 0:0 болуп хайымнаан, немелде үеге санны болгар Колев ажытса-даа, бистиң Всеволод Бобров база ийи санны киирген. Ынчангаш, ол дээрге, ук команданың баштайгы дүрүм ёзугаар чаалап алган саны болур.

«Төрүттүнген хүнүнде» бистиң командавыс дараазында составтыг ойнаан. Вратарь Леонид Иванов («Зенит», Ленинград), камгалакчылар — Юрий Нырков, Анатолий Башашкин (кайызы-даа ЦДСА) болгаш Константин Крижевский (ВВС), чартык камгалакчылар—Александр Петров (ЦДСА)., Автандил Гогоберидзе («Динамо», Тбилиси) болгаш Анатолий Ильин («Спартак»). Шилиндек команданы Борис Аркадьев тренерлээн.

Хельсинкиге болуп эрткен олимпиадага бистиң командавыс чедиишкин чок болган. Ынчалза-даа дараазында 1956 чылда эки түннелди чедип алган.

Бистиң шилиндек командазы 1960 чылда совет футболдуң төөгүзүнге алдарлыг арынны ажыткан. Ынчан Европаның баштайгы оюнунга кубокту чаалап алган. Парижтиң «Парк де пренс» деп стадионунга совет футболистер югославтарны 2:1 санга уткан. Ынчангы шиитпирлиг ужуражылгага Яшин, Чохели, Масленкин, Крутиков, Войнов, Нетто, Метревели, Иванов, Понедельник, Бубкин, Месхи олар ойнааннар. Тренери Г. Качалин.

Ол үениң соонда ССРЭ-ниң футбол талазы-биле шилиндек командазы шоолуг чер албайн келген. 1966 чылда Англияга болган оюнга дөрткү черни ээлээни—эң дээре көргүзүү ол. Сөөлгү ийи чылда бистиң шилиндек командавыс Европа чемпионадының түңнел чадазынга кирип шыдавайн барган. Монреальга болган олимпиадага кошкак ойнаан, делегей чемпионадының шилиндек маргылдаазынга аштырыышкынга таварышкан.

...Ынчалза-даа бо шилиндек командада рекордсменнер хөй. Ооң составынга хөй катап ойнаан камгалакчы Альберт Шестернёв (ЦСКА) 91 маргылдаага кирипкен. Москваның «Торпедодан» Валентин Иванов эң хөй—26 санны киирген.

(СЭТА-ның корр.).

СОНУУРГАКТАРГА

Орай күске чедир «час»

Ташкент чоогунда «Хасково» совхозта селекционер Уринбай Каримшаев дыняның эрте быжар «Навруз» азы «Частың байырлалы» деп адаар чаа сортун өстүрүп үндүрген. Селекционер ужен чыл дургузунда эң эрте быжар болгаш чигирзиг, чаагай амданныг дыняларның үрезиннерин шилип ап турган.

«Навруз» 35—40 хүннер иштинде-ле быжа бээр. Өзүп турар алырлардан ай санында-ла ийи-бир дыня үнүп кээр. Соок дүшкүже ол чаа сорт чүс тонна ажыг чимисти бээр.

«Ногааны хүн бүрү-ле хайгаарап көөр херек» дээн ачазының чагыын селекционер эки сактып чоруур. Ооң адазы дыняның чаа сортун үндүрүп алырын күзеп чораан. Хову-шөлден хар эривээде, эрте чазын Уринбай үрезинни алгаш, микроэлементилерниң эзилдирингге шыгыткаш, соокка доңгур каап каар. Ооң соонда өзүмнерни саазын стаканнарга олурткаш, чалдарга салгылаар. Оларның кырын хылырган пленка-биле шып каар. Аңаа ийиги дужут быжа бээр.

Селекционер Уринбай бодунуң дуржулга шөлүнден ногааларның, кат-чимистерниң он-он чаа сорттарын тып үндүрген.

Тайганың аң-меңи

Абаканның чурттакчылары Тываның Кызылда чурт-шинчилел музейиниң чаа экспонаттарын сонуургап көргеннер. Буур болгаш элик чылыя берген тургулаар, торлаалар харлыг даглардан чаа-ла ужуп баткылап келген ынкаш олургулаар. Бо болгаш моон-даа өске диригамытаннар Сибирьниң арга-арыының байлак чаагайын көргүзүп турар. Ол-ла бүгүнү музейниң мастер-таксидермизи И. Путинцев таарыштыр кылып тургускан.

Ынак ажылынга ол ужен чыл ажылдап турар. Тайганың каас-чараш чурумалынга ол бичиизинден-не ынакшып, янзы-бүрү аңнарны сонуургаар турган. Диинни, хөөрүктү, черлик куштуг-даа азырап ап турган. Чамдыкта ол өлген аң тып алгаш, ооң кежин хептеп кылырын шенеп турган. Мастер ам Сибирьниң хоорайларының музейлеринге чеже-чеже экспонаттар кылганын боду санап четпес.

И. Путинцев куштарның болгаш аңнарның оңзагай байдалдарын боду өөренип алган. Дириг амытаннарның чыдар, турарын болгаш шимчээшкинин-даа ол эки кылып билир. Кызылга келген аалчылар музейге кирип, байлак Тываның янзы-бүрү дириг амытаннарын магадап көөрлер.

Р. КУЗЬМИН,
(СЭТА-ның корр.).

ТАНЦЫГА ХАНДЫКШЫЛДЫГЛАРГА

Терпсихора... эрте-бурунгу Грецияга «бурганны» болгаш танцылаар талазы-биле эң-не шыырак кижини ынчаар адаар турган. Танцыны улуг байырлалдарга, тиилекчи шериглерни уткуурунга, могелер-биле ужуражылгаларга, өргүлделер үезинде массалыы-биле күүседип турган.

Тыва национал хүреш эгелээрде болгаш төнерде ээрниң девиишкини-биле төнер болгай. А танцы дээрге бүгү чоннарның эң ынак уран чогаалы. Бистиң республикада танцыга база улус кончуг ынак.

Бот-тывынгыр уран чүүлдүң танцы удуртукчулары бистиң республикада чедишпейн турарын барымдаалааш, Кызылдың уран чүүл училищезинде культура-чырыдыышкын ажылының салбырында хореография талазы-биле специализация эрттирер база бир немелде салбыр ажыттынган. Ук салбыр ажыттынга-ла бо чылын үш чыл болур. Аңаа кичээлдерни бедик мергежилдиг башкылар эрттирип турар. Оларның аразында Күрүнениң театр, уран чурулга институдунуң доозукчузу Галина Салчаковна Ензак бодунуң билиин, мергежилин сургуулдарга берип турар.

Чоннуң классиктиг, сюжеттиг танцыларындан аңгыда, сургуулдар актёр мергежилин, хеп-сып төөгүзүн, сценаның гриминиң дугайында база өөренирлер. Музыкага теоретиктиг болгаш ооң херекселдеринге ойнап өөрениринин кичээлдери база бар.

Бо чылын ол салбырны бир-ле дугаар 9 кижи дооскан. Оларның алдызы «Саян» ансамблинин артистери болу берген, а ийизи дээди өөредилге черлеринге өөренир аас-кежиктиг болган.

Республиканың культура-чырыдыышкын албан черлериниң саны чыл келген тудум-на көвүдеп, аңаа ажылдаары-биле бедик мергежилдиг культура ажылдакчылары херегледтиниш турар. Ынчангаш бистиң училище хореография салбырынче салым-чаяанныг аныяктарны өөренирби-биле чалап турар. Училищеже кирериниң экзаменнери августуң 20-деп сентябрь бирээге чедир болур. Улустуң болгаш классиктиг, сюжеттиг танцыларны нептередип өөренириңге күзелдиг аныяктарны училище манап турар.

А. АБАЙДУЛЛИН,
Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы.

телевидение

ИЮЛЬ 16-ДА

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика
10.30—«Шевер холдар».
11.00—«Ада-иелер, силерге!»
11.30—«Эртенги почта». Музыкалыг программа.
12.05—«Чурукчулар дугайында чугаалар». Питер Пауль Рубенс. Төрүттүнгенден бээр 400 чылынга. 2-ги дамчыдылга.
12.35—12.45—Чапсар.
12.45 — «Удурланыышкын». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү серия.
14.05—Мультфильм.
14.10—«Спортлото» тиражы.
14.20—«Ном садыы».
15.00—Уругларга фильм. «Кроштуң ужуралдары». Уран-чечен фильм.
16.20—«Музыкалыг абонемент». С. И. Танеевтиң камерлиг чогаадылгазы. ССРЭ-ниң улустуң артизи И. И. Петров дамчыдылганы чорудар.
16.50—«Кадыкшылга!» Эртем-нептередилгелиг программа. Эмчи Ю. В. Белянчикова дамчыдылганы чорудар.
17.20—«Литература номчулгалары». М. Пришвин.
18.00—18.10—Чапсар.
18.10—«Сылдысчыгаш». Уругларга киноальманах.
18.50—Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң эстрада-симфония оркестриниң болгаш ССР Эвилелиниң Күрүнениң академиктиг Улуг театрының солистери РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Борисова, делегей конкурстарының лауреаттары А. Борошило, Е. Шапин оларның киржилгези-биле концерт. Дирижеру Ю. Силантьев.
19.25—Документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Днепропетровск». «Хоорайлар болгаш кижилер» деп бөлүктен.
20.00—Медээлер.
20.10—«Алёнушка биле солдат». Мультфильм.
20.35—«ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып тур бис». И. А. Лихачев аттыг автозаводтуң ажылчыннары — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, дарганнар бригадири К. Н. Малинин болгаш улуг мастер И. А. Леткопун чугаазы.
20.50—«9-ку студия». Политиктиг хайгааракчы В. Зорин дамчыдылганы чорудар.
21.50—«Ужуралдарлыг фильм экраны». «Резидентиниң частырыы». 1-ги кезээ.—«Эрги легенда ёзугаар».
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—01—00— «Кинопанорама». Кинокритик Г. А. Капралов дамчыдылганы чорудар.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ

Агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар. Даглыг черлерге биче чаар, дыңмирээр. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы мурнуу-барыын районнарга 20—25, өскелеринге 16—21 градус чылыыр.

Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 23—25 градус чылыг болур.

КИНО

ИЮЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Солун херээжен» 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 19.05, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: № 26 киночыынды 9.50, **«Робинзон Крузонуң амыдыралы болгаш кайгамчыктыг ужуралдары»** 11.20, 13.20, 15.20, **«Парлар дүне көстүп кээр»** 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Шиитпирлээрин негеп тур мен» . 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хөл кырында соната» 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Бистиң хүлээлгевис» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000 Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретариаттың 2-23-35, солуң келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16332. Чагыг 220.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1).

ТС—00769.